

Історія

УДК 327(477) «1918»

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.15577610>

**Земельна реформа Української держави (квітень – листопад 1918 р.):
законодавче забезпечення, особливості проведення, результати**

Ухач Василь Зіновійович,

кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії права та
конституціоналізму, Західноукраїнський національний
університет, м. Тернопіль, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-2106-5335>

Прийнято: 16.05.2025 | Опубліковано: 31.05.2025

***Анотація:** Метою наукової статті є проаналізувати процеси формування основних засад, перебіг законодавчого забезпечення, етапів реалізації та результатів реформування земельних правовідносин у період Української держави (квітень-листопад 1918 р.). Окреслено наступні дослідницькі завдання: розкрити концептуальне бачення новою владою засад земельної реформи; дослідити питання організаційно-правового забезпечення та реалізації на практиці задекларованих земельних змін з врахуванням внутрішніх та зовнішніх чинників та зобов'язань; вказати на комплекс факторів, які завадили урядовим колам Української держави провести ефективну земельну реформу.*

***Методологія дослідження** базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності, системності. Застосовані **методи** аналізу та синтезу, узагальнення, історико-порівняльний метод дозволили дослідити*

організаційно-правове забезпечення, особливості проведення та результати земельної реформи у період Української держави П. Скоропадського.

Результати дослідження свідчать про те, що в цілому прогресивні засади аграрних перетворень, запропонованих гетьманською владою не були повністю реалізовані на практиці. Перешкодами на шляху реалізації земельної реформи були: відсутність стабільної урядової команди з впровадження аграрних перетворень; активізація поміщицьких «реставраційних» дій; деструктивна позиція більшості українських політичних сил; фінансова та технологічна незабезпеченість земельної реформи; селянський повстанський та партизанський рух; окупаційна поведінка керівництва держав Четвертного союзу; брак часу для реалізації гетьманської програми земельної реформи.

Ключові слова: Українська держава, доба Гетьманату, Павло Скоропадський, земельна реформа, земельні комісії, Державний земельний банк.

Land reform in the Ukrainian State (april - november 1918): legislative support, implementation features, and outcomes

Vasyl Ukhach,

PhD in History, Associate Professor of the Department of Legal Theory and Constitutionalism of the West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0002-2106-5335>

***Abstract:** The purpose of this scholarly article is to analyze the development of the fundamental principles, legislative support, implementation stages, and outcomes of land reform during the period of the Ukrainian State (April–November 1918). The following research **objectives** are outlined: to reveal the conceptual*

vision of land reform as proposed by the new authorities; to examine the organizational and legal mechanisms for implementing the declared land changes, taking into account internal and external factors and obligations; and to identify the complex set of factors that prevented the government of the Ukrainian State from carrying out an effective land reform.

***The research methodology** is based on the principles of historicism, scientism, objectivity, and systematicity. **The application of methods** such as analysis and synthesis, generalization, and the historical-comparative method enabled the examination of the organizational and legal framework, specific features, and outcomes of the land reform during the period of the Ukrainian State under P. Skoropadskyi.*

***The results of the study indicate that**, although the land reform initiatives proposed by the Hetmanate were largely progressive, they were not fully implemented in practice. The main obstacles to the implementation of land reform included: the absence of a stable governmental team to carry out agrarian transformations; the resurgence of landowners' "restoration" efforts; the destructive stance of most Ukrainian political forces; the lack of financial and technological support for land reform; the peasant uprising and partisan movement; the occupation-oriented behavior of the leadership of the Central Powers; and the insufficient time available to implement the Hetmanate's land reform program.*

***Keywords:** Ukrainian State, Hetmanate period, Pavlo Skoropadskyi, land reform, land commissions, State Land Bank.*

Постановка проблеми. В умовах сучасних воєнних реалій, історико-правовий досвід державотворення в період Української держави 1918 р. та спроб її урядових інституцій вирішити одне із стрижневих у той період питань – селянське, є важливим як для сучасних процесів реформування аграрного

сектору, так і напрацювання ефективних шляхів продуманої програми подальшої модернізації економіки України.

Для селянина своя земля була не тільки мірилом добробуту, але й свого роду символом волі, яку він наполегливо прагнув захищати від будь яких посягань, які виходили чи то від зовнішніх ворогів, чи від внутрішніх сил [13, с. 33]. Мав рацію С. Кримський стверджуючи «[...] владні структури в Україні не були константними, стабільними, в той час як земля залишалася інваріантною цінністю при усіх перетвореннях влади» [8, с. 276].

Проте суперечності зумовлені розподілом орендованої землі, а з часом маєтків земельних латифундистів, у поєднанні із наростаючими проблемами війни, економічною розрухою, кризою продовольства, дестабілізацією фінансової та владної вертикалі спричинили загострення протистояння. Селянський рух від осені 1917 р. до зими 1918 р. розростався набираючи, з одного боку, радикальних форм погромів та підпалів маєтків землевласників, а з іншого – політизував селянський рух, готував добрий ґрунт для агітаційного засіву лівих партій, і, що особливо було небезпечно, більшовицької демагогії, сприяв наростанню невдоволення роботою владних інститутів.

Прихід до влади нащадка давнього гетьманського роду, кадрового генерала П. Скоропадського означав кардинально інші ідеологічні, політичні та ціннісні підходи до концепції розбудови Української держави, а відповідно і формування нових принципів засад земельної політики, які мали ґрунтуватися на праві приватної власності «як фундаменту культури і цивілізації». Уже в одному з перших конституційного характеру документі гетьмана – «Грамота до всього українського народу» – декларувався вільний продаж-купівля землі, закладалося концептуальне бачення майбутньої земельної реформи – «відчуження земель по дійсній їх вартості від великих власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів» [14, с. 403-404]. Як і у випадку із періодом Української Центральної Ради (далі

- УЦР)/«першої» Української Народної Республіки (далі – УНР), сам гетьман і його уряд чітко усвідомлювали, що від продуманості кроків, якості й оперативності впровадження у реальне життя земельної реформи, у поєднанні із виконанням взятих перед Центральними державами зобов'язаннями, залежало і створення міцної соціально-політичної опори нової влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Трансформаційним змінам політичної культури селянина у період визвольних змагань 20-х рр. ХХ ст. та комплексному дослідженню питань аграризму присвятили свою працю В. Лозовий, С. Корновенко, Ю. Пасічна [2, с. 107-121]. Генезу селянського землеволодіння у період Української революції 1917-1921 рр. досліджували В. Тельвак, С. Корновенко, В. Ільницький [3, с. 133-144]. Теоретичний аналіз аграрної політики періоду Гетьманату та оцінку аграрного законодавства Української держави П. Скоропадського у контексті вітчизняного та європейського досвіду вирішення земельного питання здійснив С. Корновенко [4, с. 72-81; 5, с. 211-214]. Аналізу гострих кутів аграрного законодавства Української держави П. Скоропадського присвячене дослідження Н. Ковальнової [7, с. 29-32]. Ґрунтовний аналіз аграрної реформи за доби Гетьманату, розкриттю соціально-економічних та політичних передумов проведення, генезі законодавчого процесу, позицій різних суспільних верств до проведення земельної реформи, ключових факторів її невдачі, присвячені дослідження Р. Пирога [9, с. 173-187; 10, с. 68-84]. Наукові розвідки Р. Пирога є чи не єдиною спробою комплексно підійти до розкриття внутрішніх і зовнішніх чинників, які впливали на хід здійснення земельної реформи. Еволюцію орієнтирів і протестної активності українського селянства в період Української революції 1917-1918 рр. досліджували львівські науковці І. Соляр та В. Ільницький [12, с. 166-184]. Історико-правовий аналіз реформування земельного сектору в політиці урядових кіл Української держави здійснив С. Камаралі [6, с. 34-37]. Загалом більшість науковців приділяють увагу

розкриттю лише окремих аспектів у цілісному полотні аграрних перетворень доби Гетьманату.

У цілому, можна стверджувати, що сучасна історіографія періоду Української революції 1917 – 1921 років є вагома, а проблематика аграрних перетворень займає одне з чільних місць в дослідницьких інтересах. У цілому поділяємо позицію науковців, що у сучасній українській історіографії умовно можна виокремити ряд підходів у характеристиці аграрної політики Української держави П. Скоропадського: «аграрна політика П. Скоропадського – реставрація поміщицько-церковного землеволодіння, зазіхання на революційні завоювання селян Росії, України; науково-популярний виклад матеріалу з різним рівнем аргументованості, достовірності, науковості; критичне застосування як традиційного, так й інноваційного методологічного інструментарію, неупередженість авторів та наукова дискусія» [1, с. 85-90].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Досвід «першої» УНР показав, що селянство поклало на державні інституції роль своєрідного менеджера у втіленні земельної реформи у прийнятній для них формі - соціалізації землі, яка б забрала землю у ненависних визискувачів – поміщиків, перейшла б у їх довічну власність без викупу, або ж із мінімальними для селянства фінансовими затратами.

Незважаючи на наукові досягнення у дослідженні тих чи інших аспектів реформування земельних відносин у період Української держави Павла Скоропадського все ще існують певні прогалини у знаннях, які потребують подальшого вивчення. У пропонованій науковій розвідці, завдяки критичному аналізу інформації досліджується вплив ряду чинників на формування поглядів П. Скоропадського щодо ключових принципів земельної реформи; питань організаційно-правового забезпечення та реалізації на практиці задекларованих земельних перетворень; висвітлення низки чинників внутрішнього і зовнішнього характеру, які завадили втілити земельну реформу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є проаналізувати процеси формування основних засад, протікання законодавчого забезпечення, етапів реалізації та результатів реформування земельних правовідносин у період Української держави (квітень-листопад 1918 р.).

Методологія дослідження базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності, системності. Застосування принципу об'єктивності, дозволило розглянути підготовку та проведення урядовими інституціями Української держави земельної реформи з урахуванням особливостей історичного періоду. Принцип системності дозволив прослідкувати генезу законодавчого унормування аграрних змін. Використання методів аналізу та синтезу дозволило проаналізувати основні підходи урядових кіл Гетьманату до напрацювання низки земельних законів й організації земельних державних установ для забезпечення реалізації програми аграрних перетворень. Історико-порівняльний метод дозволив здійснити порівняльний аналіз досягнень у реформуванні земельних відносин за доби УЦР та Гетьманату.

Сформульовано наступні **завдання статті**: розкрити концептуальне бачення новою владою засад земельної реформи; дослідити питання організаційно-правового забезпечення та реалізації на практиці задекларованих земельних змін з врахуванням внутрішній та зовнішніх чинників та зобов'язань; вказати на комплекс факторів, які завадили урядовим колам Української держави провести ефективну земельну реформу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед варто звернутися, для повноти розуміння концептуальних засад, до «спадщини» реалізації земельної реформи УЦР, яку вона залишила у спадок урядовим колам Української держави. По-перше, важливою рисою і в добу Гетьманату було тісне взаємопоєднання, а відповідно і потреба чіткої продуманої програми та етапності у реалізації аграрного питання, яке і в цей період буде залишатися

одним з пріоритетних завдань національно-визвольних змагань 20-х років ХХ ст. По-друге, невдачі в реалізації земельного питання, на яке очікувало багатомільйонне українське селянство створювало живильний ґрунт для демагогічної більшовицької агітації, які користуючись «брендовими» лозунгами «земля селянам» абсолютно не переймалися розкриттям суті реалізації своєї майбутньої аграрної політики. По-третє, «проголошення власності трудового народу на землю (навіть суто декларативне) розділяло українське суспільство на ворогуючі табори, а соціалізація землі суперечила українському національному менталітету, ідеалом якого споконвіків був вільний хлібороб, що працює на власній землі» [15, с. 22]. Урядовим інституціям Української держави слід було винести з цього серйозні уроки. По-четверте, власною нерішучістю, повільністю розв'язання земельного питання очільники УЦР «[...] практично створили передумови для остаточного поглинання української державно-правової культури землеволодіння, землекористування і землевпорядкування російською азійською цивілізацією з її деспотизмом державного управління і норм права» [15, с. 22-23]. Тому, одне з ключових питань того часу - людини, землі й волі, - так і залишилося невирішеним.

Події першої російської революції 1905-1907 рр., перша світова війна, процеси відродження і спроби розбудови української державності, стали суттєвими факторами суспільно-політичної трансформації українського селянства. Попри ряд позитивних змін спричинених столипінською аграрною реформою: створенням широкого ринку землі, зокрема поміщицької; руйнуванням селянської общини з її архаїчною круговою порукою; перетворенням селян на індивідуальних власників землі та формуванням фермерських господарств; зростанням валового збору зернових та товарності сільського господарства, - продовжувався процес розорення малоземельних селян, відбувалося подальше розшарування українського села, і надалі

малопродуктивними та малотоварними залишалися бідняцькі господарства, що вкотре загострювало соціальні суперечки. Селянство і надалі дистанціювалося від владних структур, які часто змінювалися, довіряючи насамперед, низинним самоврядним інститутам з їх архаїчною культурою та побутом, сформованим на основі багатовікової звичаєво-правової практики [16, с. 62-63].

Детальний аналіз поглядам П. Скоропадського щодо основних принципів земельної реформи подає київський науковець Р. Пиріг, вказуючи, що їх формування й усталення відбувалися під впливом цілої низки факторів. Очільник Української держави симпатизував століпінській аграрній реформі, вбачаючи створення заможного селянства як міцної опори чинної влади. Підтримка програмної платформи Української народної громади (далі - УНГ), очільником якої був український гетьман, оскільки саме в цьому документі кристалізовано ліберально-консервативне бачення шляхів розв'язання земельного питання, зокрема, право приватної власності, купівлі-продажу землі, відчуження земель від великих власників для наділення хліборобів та ін. [10, с. 72]. Так, основні положення програми УНГ, такі як право на приватну власність, купівля-продаж землі та перерозподіл земель від великих власників до селян, були включені до Грамоти гетьмана від 29 квітня 1918 р. Суттєвим фактором була і позиція Української демократично-хліборобської партії, яка стояла на платформі ліквідації великого землеволодіння та передачі землі селянам за оплату [17, с. 120]. Для повноти розуміння концептуального бачення гетьманом вирішення земельного питання, доцільно враховувати творчий доробок В. Липинського, який обґрунтовуючи концепцію української гетьмансько-монархічної держави наголошував, що «[...] головною підставою цивілізаційного та культурного розвитку кожної держави і суспільства є право приватної власності на засоби виробництва і, зокрема, на землю» [9, с. 176].

Суттєвим обмежувальним фактором у розгортанні гетьманським урядом аграрних реформ виступали продовольчі зобов'язання перед країнами Четвертного блоку, і потреба рахуватися з баченням німецькими окупаційними силами розв'язання земельного питання (підтримка права приватної власності, сплати селянами коштів за отриману землю, збереження великих сільських господарств), які фокусувалися виключно на спроможності виконання української стороною взятих договірних зобов'язань. Творці земельної реформи мали переконання, що середні і малоземельні селянські верстви, що ментально тяжіли до приватного землеволодіння, не тільки бажали, але й мали гроші на купівлю землі, а в перспективі мали сформувати основну соціально-політичну й військову базу опори гетьманської влади. Нарешті, очевидно, що гетьман усвідомлював, що наявні земельні ресурси не зможуть задовільнити усіх, особливо найбільш незадоволених – безземельне селянство, яке розглядалася як потужний ресурс найманої робочої сили, задіяної переважно в приватних господарствах [10, с. 72-73].

Земельну реформу передбачалося проводити базуючись на наступних засадах: по-перше, повну відповідальність за її проведення брав на себе гетьманський уряд; по-друге, державний земельний фонд мав формуватися за рахунок державних, церковних, частини приватних земель, з майбутнім повним відшкодуванням коштів за них; по-третє, передбачався продаж землі селянам і козакам, які мали незначні наділи; по-четверте, в урядові плани входило створення невеликих економічно міцних господарств та налагодження ефективної роботи цукроварень як одного з ключових джерел фінансового наповнення бюджету держави [9, с. 179-180].

10 травня 1918 р. уряд проінформував про початок розробки концепції земельної реформи, націленої на вирішення проблеми безземельного селянства. Кабінет Міністрів стояв на позиції непорушності права приватної власності, злагодженої діяльності виконавчої вертикалі влади, виключення

погромів та хаосу, що раніше вже зіграли деструктивну роль у період УЦР/УНР [9, с. 183]. Урядові кола плануючи та роблячи кроки до реалізації аграрної реформи мали узгоджувати її з реаліями сільськогосподарської практики, що були зумовлені суттєвими трансформаціями приватновласницьких відносин, виконанням взятих договірних зобов'язань перед німецько-австрійськими властями, наростаючим супротивом як поміщиків, так і безземельного селянства, кожен з яких мав спектр власних причин для деструктивних дій [10, с. 74].

Слід наголосити, що питання реформування земельних відносин перебували під постійний контролем як гетьмана, так і Кабінету Міністрів. Зокрема, уряд у травні 1918 року розпочав обговорення концепцій різних проєктів земельного закону. Кабмін підтримував законні права орендарів, законодавчо врегульовувалося суперечливе питання належності врожаю поточної осені. Для врегулювання цієї справи прийнято Закон «Про права на врожай 1918 року на території Української Держави» [6, с. 35]. На думку науковця Г. Пітика за цим нормативно-правовим актом «[...] право на врожай озимини, засіяної восени 1917 р., належало власникам чи орендарям; право на врожай ярини, засіяної навесні 1918 року на захоплених приватновласницьких землях, належало селянам, які засіяли ці землі. Одночасно вони зобов'язувались: а) повернути поміщикам або орендарям натурою чи грошми третину вартості врожаю; б) компенсувати всі господарські затрати власників або орендарів, що вони понесли внаслідок обробітку цієї землі після жнив 1917 року; в) сплатити всі державні та земські податки й повинності. Всі спірні питання мали вирішуватися особливими комісіями» [9, с. 183]. Додатком до Закону «Про права на врожай 1918 року на території Української Держави» (який врегульовував питання власності врожаю зернових культур), 14 червня 1918 року видано Закон «Про забезпечення цукрових заводів буряками врожаю 1918 року», за яким врожай цукрових буряків, які були засіяні без дозволу на

власних чи орендованих землях цукрових заводів, визнавався власністю цих заводів [6, с. 35].

Гострі суперечки спричинило питання майбутнього відчуження великої земельної власності. Прогнозовано великі землевласники, дотримуючись окремої позиції, зайняли опозиційну сторону до проєкту гетьманської земельної реформи. У цьому контексті раціонально видається думка дослідників, які вказують на брак рішучості і непродуманості кроків гетьманських урядових кіл щодо наділення землею селян, що спричинювало розгортання заворушень і створювало родюче підґрунтя для активізації більшовицької пропаганди.

У травні 1918 р. ухвалюється тимчасовий Закон «Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями», що унормовував новий порядок землеустрою. По-перше підтверджувалась непорушність постулату приватної власності на землю і відкидалась, ключова за часів УЦР/УНР і надалі популярна серед селянства ідея соціалізації землі. По-друге, пропонований тимчасовий закон не викликав позитивного сприйняття селянством, та більше того зумовив чергову хвилю антигетьманських виступів. З одного боку, законом врегульовувалася винятково важлива позиція майбутньої земельної реформи – унормовувався розмір землеволодіння, який мав складати до 25 десятин. З іншого боку, закон не виявив своєї життєздатності через ненапрацювання механізмів його реалізації. Невирішеними залишалися «[...] способи переходу землі від власників до Державного земельного банку, ступінь імперативності відчуження землі, максимальні розміри так званих культурних господарств (цукрових, насінневих, конезаводів, вівчарських та ін.)» [10, с. 74], питання ціни на землю, процедура торгів, їх публічність, підконтрольність та ін.

На жаль, правове врегулювання земельної реформи часто гальмувалося як гетьмансько-урядовими колами, де теж не було одностайності. Серйозні

перешкоди створювали й інші, видається не до кінця враховані гетьманом супротивні сили, зокрема - Союз земельних власників і Протофіс. Свою деструктивну лепту вносило німецьке командування, українські опозиційні політичні партії, невдоволене селянство [10, с. 75].

З метою надати імпульсу розвитку малоземельних господарств гетьманський уряд здійснив спробу комплексно реформувати аграрний сектор, зокрема напрацювати механізм ліквідації черезполосного землевлаштування. З ініційована земельним міністерством земельна комісія ухвалила Закон «Про розмежування черезполосних земель», напрацьованого на базі Закону від 29 травня 1911 року, відомого під назвою «Положення про землеустрій» [6, с. 36]. Закон спричинив чергову поляризацію думок зацікавлених сторін. Заможні верстви не задовольняли унормовані цінові обмеження, дрібні власники висловлювали невдоволення максимальною нормою набування земель, які мали йти на продаж. Інші кола вказували на законодавчі лазійки, що створювали сприятливі умови спекулянтам. Політичні сили соціал-демократичного блоку дорікали гетьману в його намаганні копіювати земельні нормативні акти (зокрема, «Соборных уложений») царської Росії [6, с. 36].

З плином часу все очевидніше проявлялася суттєва вада гетьманського уряду - відсутність дієвого апарату впровадження земельної реформи. Такі важливі для системної реалізації аграрних реформ гетьманської влади інституції, як Державний земельний банк та земельні комісії, перебували лишень на етапі становлення.

Прийняття закону від 14 червня 1918 р. про право на врожай актуалізувало нагальну потребу прийняття пакету суміжних нормативно-правових актів, вкотре виявило гостру проблему відсутності дієвого управлінського апарату на всіх рівнях для впровадження в життя аграрних реформ. Уже 24 червня 1918 р. земельне міністерство внесло на урядовий розгляд законопроект про утворення губернських і повітових земельно-ліквідаційних комісій. Винесення

такого законопроекту зумовлювалося складною «[...] ситуацією навколо питання збитків, заподіяних у результаті революції, зміни влади, німецької окупації і масових селянських повстань» [10, с. 76]. В урядовому задумі саме на земельно-ліквідаційні комісії покладалося завдання виконання арбітражних функцій в суперечках між землевласниками й селянами, а насправді вони перетворилися в руках місцевих губернсько-повітових керівників, поміщицьких кіл на своєрідний інструмент «[...] прикриття репресивних методів «відшкодувальних» акцій місцевих землевласників» [10, с. 77].

Науковці вказують на вагому роль, яку мав відіграти в реалізації гетьманської програми аграрних реформ Державний земельний банк [6, с. 36]. Поділяємо думку науковців про запізніле законодавче унормування його діяльності. Так, Кабмін тільки 26 липня 1918 року розпочав обговорення його статуту [10, с. 77]. Активність самого банку залежала від розміру земельного фонду. Головним завданням банку було сприяти утворенню дрібних господарств та підвищенню сільського господарства. Поновлення права приватної власності на землю в конкретно-історичних умовах тогочасної України створило суттєві бар'єри на шляху реалізації аграрної реформи [6, с. 36].

За ходом аграрних трансформацій Української держави, і це привертає дослідницьку увагу, спостерігали і висловлювали власні міркування ходом їх протікання представники різних політичних кіл, громадських діячів, які поділяли стурбованість і розуміли важливість ефективного впровадження земельних реформ, які б сприяли суспільному консенсусу і в майбутньому живили процес утвердження української державності. Так, авторитетний український громадський діяч, фахівець із земельних питань Є. Чикаленко позитивно оцінюючи законодавче обмеження норми землеволодіння у 25 десятин, що мало убезпечити від появи нових латифундистів, не без тривоги вказував на кваліть урядових зусиль в інтенсифікації заходів спрямованих на

розпродаж і перехід великих земельних маєтностей в руки хліборобів. Є. Чикаленко ініціював впровадження наступних економічних чинників, зокрема, збільшити норму землеволодіння, диференціювавши її в межах 50-150 десятин для центральних губерній, для степових регіонів - до 250 дес. На решту земель мав бути накладений жорсткий податок, який мав стимулювати власників продавати свої землі [10, с. 78]. Один з лідерів Української демократично-хліборобської партії В. Шемет радив гетьману інтенсифікувати процес передачі російськими та польськими землевласниками земель українським селянам, що у свою чергу сприяло би посилення прошарку дрібного товаровиробника, а відповідно цементувало б соціальну базу Української держави [10, с. 78].

Осінь 1918 року загострила спектр неврегульованих земельних відносин, зокрема поміщицькі кола, за умови функціонування ринку вільного продажу землі, зовсім не поспішали її позбуватися, здаючи землі в оренду. Криза та жовтневий відхід уряду змусили гетьмана ще прискіпливіше взяти під контроль протікання земельної реформи. Главою Української держави було з ініційовано і очолено процес формування представницької комісії з питань земельної реформи. Уже 11 листопада 1918 р. новий міністр земельних справ В. Леонтович вніс на урядовий розгляд проект положення про особливу нараду з питань земельної реформи [10, с. 80]. Проте час гетьмана невпинно спливав, і ні попередні кроки, ні зусилля здійснені в жовтні-листопаді 1918 р. уже не могли виправити важкої ситуації з продовольством, задовільнити земельні інтереси різних зацікавлених кіл, заспокоїти наростаюче суспільно-політичне невдоволення гетьманським режимом [9, с. 16].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, дослідження земельної реформи доби Гетьманату дозволяє окреслити наступні узагальнення. По-перше, в земельній політиці урядові кіл Української держави виходили із засадничого принципу непорушності права власності, яке у

тодішніх конкретно історичних умовах зіграло, на жаль, роль бар'єру в практичному втіленні в цілому прогресивних засад аграрних перетворень. По-друге, гетьман і його уряд не до кінця продумали можливі сценарії поведінки тодішньої земельної аристократії, яка отримала законодавчі важелі повернути втрачену за період УЦР земельно-майнову власність, та й ще необґрунтовано поживитися компенсаційними механізмами відшкодування заподіяних їм збитків. Окрім того поміщицькі кола, не в останню чергу, через відсутність твердої позиції влади, зовсім не поспішали продавати власну землю. По-третє, очевидні прорахунки і повільні темпи втілення земельної реформи урядами П. Скоропадського, активізація поміщицьких «реставраційних» дій, деструктивна позиція більшості українських політичних сил, які не йшли на контакт з гетьманською владою, жили селянський повстанський рух і партизанську війну. По-четверте, де-юре союзницька, а де-факто, окупаційна поведінка керівництва держав Четвертого союзу теж не сприяла реалізації аграрних перетворень, оскільки останні керувалися виключно своєчасністю виконання українською стороною взятих договірних зобов'язань, створюючи при цьому негативний імідж гетьманської влади в очах українського суспільства. По-п'яте, практика реалізації земельних перетворень показала неготовність урядових інституцій Української Держави до здійснення повномасштабного фінансового та технологічного (зокрема, наявність геодезичних та землевимірювальних інструментів, наявність потрібної кількості земельних фахівців, що пройшли б навчання у землемірських школах та ін.) забезпечення аграрних перетворень. Державний земельний банк, який би мав стати своєрідним двигуном земельних перетворень у силу цілого ряду умов (затримки у прийнятті законодавчих актів, проблеми з унормуванням стійких цін на землю, наявності належних валютних резервів тощо) не виконав у повноті своєї ролі. По-шосте, окрім відсутності підтримки політичних сил різного ідейно-політичного спектру, гетьманський уряд піддавався

могутньому тиску протидії земельній реформі з боку таких впливових організацій, як Всеукраїнський союз земельних власників та Протофіс. Безперечно зіграв свою роль і фактор часу.

Перспективними для наступних наукових розвідок є детальний розгляд концептуальних засад земельної реформи у добу Гетьманату, впливу зовнішніх сил (німецької адміністрації, більшовицьких структур) на проведення аграрних перетворень. Системного аналізу потребує вивчення впливу Всеукраїнського союзу земельних власників та Протофісу на земельну реформу; дослідження позицій українських політичних сил різного ідеологічного спектру щодо земельних перетворень урядовими інституціями Української держави.

Список використаних джерел

1. Іващенко В. А., Тараненко О. М. Новітня вітчизняна історіографія аграрної політики П. Скоропадського (2000-ні – 2010-ті рр.). *Український селянин*. 2018. № 19. С. 85-90. DOI:10.31651/2413-8142-2018-19-85-90.
2. Корновенко С., Пасічна Ю. Інтелектуальні основи українського аграризму революційної епохи: В'ячеслав Липинський. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2021. Вип. 19. С. 107-121. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058X.19.234292>.
3. Корновенко С., Тельвак В., Ільницький В. Еволюція селянського землеволодіння під час української революції 1917-1921 років. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. № 3. С. 133-141.
4. Корновенко С. Аграрне законодавство П. Скоропадського у контексті вітчизняного та європейського досвіду вирішення земельного питання (1918–1921 рр.). *Український історичний журнал*. 2008. № 4. С. 72-81.
5. Корновенко С. В. Аграрна політика гетьманату: теоретичний аспект. *Український селянин*. 2004. Вип. 8. С. 211-214.

6. Камаралі С. Є. Земельне питання в українській політиці в часи урядування гетьманату П. Скоропадського. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 34-37. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/5>.
7. Ковальова Н. А. Гострі кути аграрного законодавства Української держави, або чий інтереси відображала земельна реформа П. Скоропадського. *Український селянин*. 2008. Вип. 11. С. 29-32.
8. Кримський С. *Архетипи української ментальності. Проблеми теорії ментальності*. Київ: Наукова думка, 2006. С. 273-301.
9. Пітик Г. А. Земельна політика й аграрне законодавство Української держави П. Скоропадського. *Література та культура Полісся: збірник наукових праць*. 2007. Вип. 35. С. 173-187.
10. Пиріг Р. Я. Земельна реформа гетьмана Павла Скоропадського: спроби проведення та причини невдач. *УІЖ*. 2006. № 3. С. 68-84.
11. Пиріг Р. Земельна реформа Павла Скоропадського: німецький вплив. *Український селянин*. 2008. Вип. 11. С. 9-15.
12. Соляр І., Ільницький В. Селянство в перші роки Української революції (1917-1918): еволюція орієнтирів і протестної активності. *Емінак*. 2024. № 3(47). С. 166-184. DOI:10.33782/eminak2024.3(47).734.
13. Стародубець Г. Українське село як основа повстанського запілля. *Мандрівець*. 2008. № 6. С. 33-37.
14. Тимченко Р. Висвітлення аграрної політики гетьманату П. Скоропадського в сучасних дисертаційних дослідженнях. *Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр.* 2016. Вип. 26. С. 399-417.
15. Ухач В. З. Правове регулювання земельної реформи у період Української Центральної Ради. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. Вип. 1(37). С. 18-24. DOI:10.35774/app2024.01.018.

16. Філінюк В. *Повсякденне життя селянства Правобережної України в період Центральної Ради: дис... к. іст. н.* Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. 291 с.

17. Чупрій Л. Результати земельної реформи за часів гетьмана П. Скоропадського. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. 2024. Чис. 30. С. 119-124. DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.30.1>.